

A Critique of the Interpretation of the Perfection [Ikma-e-Din] Verse from “The Study Quran”*

Asadullah Muslemifar^۱

Muhammad Amini Tehrani^۲

Abstract

The Orientalist researchers of the Quran have compiled a lot of works in order to interpret the Quran, but the complete interpretation of the Quran by Muslims in the West is very limited. One of the worthy research works is the book of Tafsir “the Study Quran”, written by Muslims either living in West or are native; which is being translated into Persian under the title of “The Contemporary Interpretation”. One volume of which has been published till now. Of course, in the current critique, the original book, which is in English, has been considered, not its [Persian] translation. So, in any part of the critique, we will not mention its [Persian] translation nor will refer to it. In addition, the critique is related to the interpretation of the Perfection [Ikma-e-Din] verse. While the first volume has been translated, there are few volumes remained yet to reach Surah Ma'idah and the verse of perfection. The choice of interpretation of the verse of perfection from the above exegesis will be mentioned forth. This interpretation, in addition to having advantages and strengths, also has considerations remarked forth in this research.

Keywords: Hossein Nasr, Quran, The Study Quran, Verse of Perfection, Interpretation, Critique of Exegesis.

* Date of receiving: ۲۶, April, ۲۰۲۱, Date of approval: ۲۵, June, ۲۰۲۱.

^۱ - Student of PhD comparative interpretation Al-mustafa international university (Corresponding Author) amoslemifar@gmail.com

^۲ - Assistant professor of Al – Mustafa international university, amini۱۳@chmail.ir

نقدی بر تفسیر آیه اکمال در کتاب «The Study Quran»^۱

اسد الله مسلمی فر^۲ - محمد امینی تهرانی^۳

چکیده

مستشرقان قرآن پژوه آثار بسیاری در زمینه تفسیر قرآن انجام داده‌اند؛ اما تفسیر کامل قرآن توسط مسلمانان در جهان غرب، بسیار اندک است. یکی از آثار سزاوار پژوهش، تفسیر «the study Quran» است که توسط مسلمانان ساکن یا بومی غرب به نگارش درآمده است. این اثر در زبان فارسی با عنوان «تفسیر معاصرانه قرآن کریم» در حال ترجمه است که تاکنون دو جلد آن منتشر شده است. در نقد جاری، اصل کتاب که به انگلیسی است، مدنظر بوده است. نقد انجام گرفته در این مقاله مربوط به تفسیر آیه اکمال است. در این مقاله با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی بر اساس منابع کتابخانه‌ای به نقد و بررسی تفسیر آیه اکمال در این اثر پرداخته شده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد: «تفسیر قرآن شناخت» ضمن داشتن محاسن و مزایایی قابل توجه، دارای ملاحظات است که از مهمترین نقدهای این تفسیر می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: عدم تعادل در ذکر منابع شیعه و اهل سنت؛ عدم ذکر بسیاری از بیانات لازم در جهت راهنمایی مخاطبان؛ عدم ذکر ملاک انتخاب تفاسیر مرجع؛ ارجاعات نامناسب؛ عدم رعایت اعتبارسنجی روایات کتاب تفسیر طبری؛ عدم صحت انتساب اقوال؛ نقل حدیث غدیر خم از طرق اهل سنت و عدم التزام به لزوم واجد بودن مفسر به شروط متعدد. **کلیدواژه:** قرآن، تفسیر، نقد تفسیر، قرآن شناخت، آیه اکمال، The Study Quran، سید حسین

نصر.

^۱ - تاریخ دریافت مقاله ۱۴۰۰/۲/۶؛ تاریخ تایید مقاله ۱۴۰۰/۴/۴.

^۲ - دانش پژوه دکتری تفسیر تطبیقی جامعه المصطفی العالمیه (نویسنده مسئول) - amoslemifar@gmail.com

^۳ - استادیار جامعه المصطفی العالمیه - amini۳@chmail.ir

مقدمه

نظر به اینکه کتاب مذکور وجهه تفسیری دارد و بعلاوه عنوان انگلیسی آن the study Quran است، و حالت شبه فعل و فاعلی دارد، نه صفت و موصوفی، لذا ترجمه آن «شناخت قرآن» می‌شود، لکن هم‌اکنون در ترجمه آن عبارت «قرآن‌شناخت» یا «قرآن مطالعه» رایج گشته است که معنای شناخت قرآن را می‌رساند. از میان این دو ترجمه، گزینه «قرآن‌شناخت» مناسب‌تر است. از این‌رو در ترجمه تفسیر مورد نظر، ما عبارت «تفسیر قرآن‌شناخت» را انتخاب می‌کنیم.

هدف از نقد جاری، تکمیل و اصلاح است. برای این هدف، کتاب اصلی (نسخه انگلیسی آن) مورد نقد قرار می‌گیرد. بعلاوه، نقد و بررسی تفسیر، مربوط به فراز آیه اکمال، است ﴿الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا﴾ (مانده/۳). صدر و ذیل آیه، مربوط به بیان تحریم گوشت‌های حرام است که محل نقد نیست. اطلاق آیه اکمال، نام فراز بین صدر و ذیل آیه است. البته به تناسب نقد فراز مذکور، به نقدهای مرتبط نیز پرداخته می‌شود

روش تحقیق

روش تحقیق در مقاله حاضر توصیفی - تحلیلی با رویکرد مقایسه‌ای و بر اساس منابع کتابخانه‌ای فریقین، به صورت نقد محتوایی است. منابع تفسیری مورد استفاده، میزان فی تفسیر القرآن، علامه طباطبایی؛ تفسیر نمونه، آیت الله مکارم شیرازی؛ و التحریر و التنویر، ابن عاشور و مطالعات و تجربیات مؤلفان مقاله است. از حیث فرهنگ واژگان، کتاب «مفردات ألفاظ القرآن»، راغب اصفهانی، مورد استفاده قرار گرفته است.

انتخاب آیه اکمال به علت اهمیت تفسیری آن از حیث مباحث امامت است که محل بحث فراوان در میان گروه‌های مختلف اسلامی و غیراسلامی است. در مجموع انتخاب آن به سه دلیل بوده است: نخست: نظر به اینکه روایت ثقلین از روایات مهم و معتبر نبوی ﷺ است. از این‌رو لازم و ضروری است که هر مؤلفی در حدّ توان خود در جهت تأمین اهداف آن، دست به قلم ببرد؛ دوم، هدایت قرآن با مبحث امامت و قیمومیت ائمه هدی علیهم‌السلام به کمال می‌رسد؛ و از جمله آیات مورد اهتمام، آیه اکمال است؛ سوم، آیه اکمال از حیث محتوایی بسیار مورد توجه مفسران و شارحان قرآن، اعم از اهل سنت و شیعه و مستشرقان قرار گرفته است. لذا نقد و بررسی تفسیر آن توسط یک مؤلف، از ارزش بالایی برخوردار است. البته در تفسیر آیه اکمال در میان اهل سنت و مستشرقان نظرات مختلفی وجود دارد؛

اما غالب علمای شیعه در تفسیر آن وحدت نظر دارند که آیه اکمال در روز غدیر و در موضوع ولایت و امامت علی علیه السلام نازل شده است؛ اما بسیاری از اهل سنت نظرات دیگری دارند. حتی در تفسیر سی جلدی التحریر و التنویر، ابن عاشور، لفظ غدیر در اشاره به روز غدیر خم و بحث امامت علی علیه السلام یافت نمی شود.

۱. معرفی اجمالی کتاب

زمان نگارش کتاب: رجب ۱۴۳۶ / آوریل ۲۰۱۵ (Seyyed Hossein Nasr Rajab ۱۴۳۶,)
(April ۲۰۱۵)

وجه تسمیه «تفسیر قرآن شناخت»

انتشارات هارپروان که از بزرگترین انتشارات کتابهای دینی آمریکاست (HarperOne)؛ واقع در شهر سانفرانسیسکو در ایالت کالیفرنیا از ایالات بزرگ آمریکاست. این انتشارات قبلاً کتابی به نام Study Bible در مورد کتاب مقدس، چاپ کرده بود. از این رو در ادامه همان هدف، به دنبال چاپ کتابی در مورد قرآن بودند با همان وزن نام Study Bible. انتشارات هارپروان عنوان کرده است که هدفش تکمیل چاپ شرح کتب مقدس ادیان ابراهیمی (یهود، مسیحیت و اسلام) است (The Study Bible: ۳۴ Quran and complement The HarperCollins Study Bible).

مختصری از کتاب

کتاب «تفسیر قرآن شناخت» حاصل زحمت دکتر سید حسین نصر همراه با چهار همکار خود، به نامهای کانر داگلی (Caner Dagli)، ماریا دکاکه (Maria Dakake)، جوزف لومبارد (Joseph Lumbard) و محمد رُستَم (Mohammed Rustom)، است. دکتر سید حسن نصر سروراستاری کتاب را عهده دار بوده است. نظارت نهایی نیز بر عهده خود ایشان بوده است (۳۵: I have been the final judge and arbiter).

جای تذکر است که در روی جلد کتاب لفظ جانر (Ganer k. Dagli) ثبت شده است، ولی در متن کتاب لفظ کانر (Caner Dagli: ۳۵) نگارش یافته است. علت این تفاوت، ذکر هرکدام به یک حیثی است و این دو حیث امر رایجی در غرب است. مانند تلفظ نام میرچا الیاده که تلفظ رومانایی آن الیاده است و در انگلیسی میرسا نوشته و خوانده می شود (به نقل از دکتر همایون همتی در استفسار از دکتر ان شاء الله رحمتی و ایشان از دکتر حسین نصر). ضمناً در ابتدای کار نگارش کتاب فوق، بحث

ترجمه، مطرح بوده که در ادامه کار تبدیل به تفسیر گشته است.

۲. معرفی نویسندگان «تفسیر قرآن ساخت»

- کانر داگلی (Caner Karacay Dagli= Caner K. Dagli): متولد و بزرگ شده آمریکا، دانشیار مطالعات دینی در دانشکده هالی کراس (صلیب مقدس) در ماساچوست آمریکا با تخصص در مطالعات قرآنی است وی. یک سال مقیم اردن بوده است (سایت‌های آمازون و دانشگاه هالی کراس با آدرس رسمی دانشگاه <https://www.holycross.edu>؛ خرداد ۱۴۰۰ و دانشگاه نیویورک ابوظبی NYU (Abu Dhabi).
- ماریا دکاکه: نویسنده مسلمان آمریکایی تبار است. وی دارای تألیفات و آثار علمی برجسته‌ای است. دکاکه رئیس و دانشیار مطالعات دینی دانشگاه «جورج میسون» واشنگتن بوده و اهل مطالعه در حوزه‌های تاریخ تفکر اسلامی، تشیع، علوم قرآنی، معنویت و عرفان است (سایت‌های آمازون و دانشگاه جورج میسون <https://gmu.academia.edu>؛ خرداد ۱۴۰۰).
- جوزف لومبارد: دانشیار دانشگاه مطالعات اسلامی حمد بن خلیفه قطر (Hamad Bbn Khalifa University) و استاد دانشگاه براندیس ماساچوست و استاد دانشگاه آمریکائی شارجه است. وی فارغ التحصیل دانشگاه ییل و از شاگردان دکتر سید حسین نصر است. همچنین مشاور امور بین ادیان در مرکز ملک عبدالله دوم اردن است (سایت‌های آمازون و حدیث نت خرداد ۱۴۰۰ <http://hadith.net/en/post/50153/joseph-lumbard> و دانشگاه حمد بن خلیفه کشور قطر <https://www.hbku.edu.qa/en/staff/dr-joseph-lumbard>؛ خرداد ۱۴۰۰).
- محمد رُستم: سیاه‌پوست کانادایی تبار، پرفسور در مطالعات اسلامی دانشگاه کارلتون اُتاوا و جوان‌ترین همکار این مجموعه، از شاگردان دکتر سید حسین نصر و پروفیسور ویلیام چیتیک مترجم صحیفه سجادیه، موضوع رساله دکترای وی با موضوع «هرمنوتیک تفسیر قرآن در آثار ملاصدرا»، در قالب کتابی با عنوان «غلبه رحمت الهی» (The Triumph of Mercy) و برنده جایزه بیست و یکمین جشنواره جهانی کتاب سال جمهوری اسلامی است (سایت‌های آمازون، دانشگاه کارلتون <https://carleton-ca.academia.edu/MohammedRustom>؛ خرداد ۱۴۰۰ و همچنین سایت محمد رستم <https://www.mohammedrustom.com>؛ خرداد ۱۴۰۰).

۳. مزایای کتاب

- کتاب «تفسیر قرآن شناخت» جزء اولین کتاب‌های جامع تفسیر قرآن به زبان انگلیسی با نویسندگانی مسلمان و سرویراستار شیعه است که تمامی سوره‌های قرآن را در بر می‌گیرد.
- این تفسیر فتح باب مناسبی برای گسترش مباحث تفسیر و نگارش‌های کامل‌تر، جامع‌تر و صحیح‌تر در جهان به انگلیسی و زبان‌های دیگر است.
- عبارت شیعه اثناعشری (Twelver Shiite)، در مجموع ۱۴ بار در تفسیر آمده است. اگر در تمام این موارد با قرائن دال بر ارزشمندی آن به‌کار گرفته شده باشد، برای هدایت‌گری جهانیان به سوی مکتب اهل بیت علیهم‌السلام امر مثبتی تلقی می‌گردد.
- طبق گفته سرویراستار کتاب، تفسیر فوق بر مبنای قول به معصومیت قرآن کریم و با تنقید بر سنت اسلامی کلاسیک و به‌ویژه تفاسیر معتبر سنیان و شیعیان بر این متن مقدس تألیف شده است؛ که در صورت مراعات شدن موارد مذکور قابل تمجید است.
- استفاده از علائم آوانگاری یا به تعبیر دیگر نویسه‌گردانی استاندارد (Transliteration) و همچنین استفاده از مخفف‌های استاندارد (abbreviations) قابل تقدیر است.
- ایجاد علائم اختصاری برای تمامی تفاسیر مورد استفاده در این تفسیر.

۴. تنقیح محل بحث

چنانکه بیان شد، موضوع بحث نقد و بررسی تفسیر آیه اکمال (فراز میانی آیه سوم سوره مائده) است، آیه:

﴿حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخَيْزِرِ وَ مَا أُهْلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَ الْمُنْحَنِقَةُ وَ الْمُوقُودَةُ وَ الْمُرْتَدَّةُ وَ التَّطْيِیحَةُ وَ مَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَ مَا ذَبِحَ عَلَى الثُّنْبِ وَ أَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ ذَلِكُمْ فَسُقُ الْيَوْمِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تُخْشَوْهُمْ وَ اخْشَوْنَ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَ أَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَ رَضِيتُ لَكُمْ الْإِسْلَامَ دِينًا فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرِ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (مائده/۳)؛ «گوشت مردار و خون و گوشت خوک و حیواناتی که به غیر نام خدا ذبح شوند و حیوانات خفه‌شده و به زجر کشته‌شده و آن‌ها که بر اثر پرت شدن از بلندی بمیرند و آن‌ها که به ضرب شاخ حیوان دیگری مرده باشند و باقیمانده صید حیوان درنده، مگر آنکه (به‌موقع بر آن حیوان برسید و) آن را سر ببرید و حیواناتی که روی بت‌ها (یا در برابر آن‌ها) ذبح شوند؛ (همگی) بر شما حرام است و (همچنین) قسمت کردن گوشت حیوان به‌وسیله چوبه‌های تیر مخصوص بخت‌آزمایی، تمام این اعمال فسق و گناه است- امروز کافران از (زوال) آئین شما

مأیوس شدند؛ بنابراین از آن‌ها ترسید و از (مخالفت) من بترسید. امروز دین شما را کامل کردم و نعمت خود را بر شما تکمیل نمودم و اسلام را به‌عنوان آئین (جاودان) شما پذیرفتم؛ اما آن‌ها که در حال گرسنگی دستشان به غذای دیگری نرسد و متمایل به گناه نباشند (مانعی ندارد که از گوشت‌های ممنوع بخورند)، خداوند آمرزنده و مهربان است.»

کتاب «تفسیر قرآن‌شناخت»، از صفحه ۵۳۳ تا صفحه ۵۳۶، به تفسیر آیه سوم آل‌عمران پرداخته است. صدر و ذیل آیه شریفه، با فرازهای میانی آیه کاملاً متفاوت است. فراز میانی به علت دربرداشتن لفظ «أَكْمَلْتُ»، به آیه اکمال معروف است. از جمله اختلافات مطرح در آیه عبارت‌اند از: مکان نزول، سبب نزول، مراد از الیوم، هدف از آن و ارتباط صدر و ذیل با فراز میانی.

جهت نقد موردنظر، نخست مواردی از کتاب «تفسیر قرآن‌شناخت»، همراه با متن اصل انگلیسی آورده می‌شود، سپس موردنقد قرار می‌گیرد.

ترجمه مواردی از تفسیر فرازهای میانی آیه سوم از سوره مائده

۱. طبق نظر غالب مفسران، آیه مذکور از حیث مکان و زمان نزول آیه قائل‌اند که آیه فوق در دامنه عرفات به‌عنوان خطابه تودیع، در حجة الوداع، پیامبر ﷺ بیان فرمودند (تفسیر قرطبی، تفسیر طبری، اسباب النزول واحدی):

According to most commentators, this verse was revealed as the Prophet was delivering his Farewell Sermon on Mt. 'Arafāt, which occurred on a Friday during his final pilgrimage (Q, T, W)

۲. به همین دلیل و به دلیل ارجاع به اکمال و تتمیم دین، آیه فوق یکی از چندین آیه‌ای است که گمان می‌شود در میان آخرین آیاتی است که پیامبر ﷺ دریافت کرده است (آیات دیگر: بقره/۲۸۱؛ نساء/۱۷۶؛ توبه/۱۲۸-۱۲۹؛ نصر/۱-۳):

For this reason and because of its reference to the “perfection of the religion,” it is one of several verses thought to be among the last the Prophet received (the others are ۲:۲۸۱; ۴:۱۷۶; ۹:۱۲۸-۲۹; ۱۱۰:۱-۳)

۳. یک عقیده در اقلیت که توسط مجاهد بیان شده است، قائل است که آیه فوق، در روز فتح مکه نازل گشته است (تفسیر قرطبی)

A minor opinion expressed by Mujāhid, however, held that it was revealed at

the time of the conquest of Makkah (Q).

۴. تحریمی در آیه فوق نسبت به بعضی از مواد غذایی آمده است، شبیه مواردی است که در آیات دیگر دیده می‌شود (بقره/۲۸؛ انعام)

The prohibition that this verse places on certain foods is similar to what is found in several other verses (۲:۱۷۳; ۶:۱۱۸-۱۹, ۱۴۵; ۱۶:۱۱۵)

۵. فعل ذکّی که می‌تواند مترادف با قربانی کردن (ذَبَحَ) باشد که در عبارت بعدی مورد استفاده قرار گرفته است، از ریشه‌ای به معنای معطر، خوشمزه یا خالص اخذ شده است. بعضی قائل اند که ارتباط تذکیه و ذبح شرعی عبارت است از گوشت حیوانی که بدین طریق (شرعی) ذبح شده باشد، برای خوردن معطر و مطبوع می‌گردد؛ زیرا با خروج خون از بدن حیوان، بدن حیوان به‌طور سریع خشک می‌شود؛ ممکن است که تذکیه مرتبط با ایده‌ای باشد که قائل است، گوشت حیوان به‌واسطه ذبح شرعی خالص می‌شود (تفسیر طبری).

The verb dhakkā which can be a synonym for the verb "to sacrifice" (dhabiḥa), used in the next phrase, comes from a root meaning "fragrant," "delicious," or "pure." Some have suggested that its connection to ritual slaughtering is that the meat of an animal slaughtered in this way becomes fragrant and pleasing to eat, since with the blood drained it dries quickly; it may also be related to the idea that the meat of the animal becomes purified thereby (T)

۶. عبارت «امروز کافران از دین شما مأیوس گشتند» به این معنا است که منظور همان روزی است که آیه مذکور نازل گشت (بر طبق نظر اکثریت، مراد از الیوم، روز عرفه در حجة الوداع است). (تفاسیر قرطبی و طبری).

This day those who disbelieve have despaired of your religion means that on the day this verse was revealed (according to most, on the Day of 'Arafah during the Prophet's final pilgrimage (Q, T))

۷. اکمال دین و تکمیل نعمت به‌طور تفصیلی، به‌مثابه یکی از این دو امر درک می‌شود. امر اول: این حقیقت که حجة الوداع مناسک و فرایند نهایی اعمال حج اسلامی را بیان می‌کند؛ امر دوم: اکمال نزول وحی قرآنی، هرچند همه با این نظر که آیه مذکور آخرین آیه نازل شده به پیامبر باشد،

موافق نیستند.

The “perfection” of the religion and the “completion” of blessing are widely understood as referring either to the fact that the Prophet’s pilgrimage to Makkah established the rites and procedures for the final Muslim ritual obligation, the ḥajj, or to the completion of the Quranic revelation, although not all agree that this was the last verse to be revealed.

۸. بعضی قائل اند که بعد از امروز، هیچ احکام حقوقی و عبادی به پیامبر ﷺ نازل نگشت (تفاسیر زمخشری، تبیان شیخ طوسی و طبری)، اگرچه دیگران نزول آیات دیگر حقوقی را قائل هستند (تفسیر قرطبی).

Some claim that no other ritual or legal rulings were revealed to the Prophet after this day (Ṭ, Ṭū, Z), although others assert that additional verses containing legal, but not ritual, prescriptions were revealed after this verse (Q)

۹. بر طبق روایات اولیه تشیع، آیه فوق آن گونه که گزارش شده که این آیه، در مکان غدیر خم در منطقه جحفه، - جایی که پیامبر ﷺ و مابقی حجاج در زمان برگشت از حجة الوداع به مدینه توقف داشتند - نازل گشته است. در این مکان، طبق روایات مذکور در این مکان، پیامبر ﷺ اعلام نمود: بر هر کس من مولا هستم، علی نیز مولای اوست. هم منابع اهل سنت و هم منابع تشیع، این حادثه را ضبط کرده است، ولی این حادثه برای شیعه اهمیت ویژه ای دارد، چون گفتار پیامبر ﷺ را در این مناسبت، در بردارنده تعیین خلافت بلا فصل معنوی و سیاسی علی بر جامعه مسلمانان بعد از پیامبر می دانند؛ ولی این تفسیر از آیه مورد پذیرش اهل سنت قرار نگرفت.

According to some early Shiite traditions, this verse was reportedly revealed at the site of Ghadīr Khumm in Juhfah, where the Prophet and the rest of the pilgrims had halted on their return journey to Madinah after the final pilgrimage. At this site, the Prophet reportedly declared, “For whomever I am his master (mawlā), ‘Alī is [also] his master (mawlā).” Both Sunni and Shiite sources record this event, but it holds special significance for Shiites, who understand the Prophet’s statement on this occasion to have been a direct nomination of ‘Alī as

spiritual and political leader of the Muslim community after the Prophet, an interpretation not accepted by Sunnis.

۱۰. بر طبق روایات شیعه دوازده امامی، اکمال دین و تکمیل نعمت، در آیه مذکور به هدف تثبیت سرپرستی معنوی (ولایت یا امامت) در تبار علی علیه السلام بیان گشته است (تفاسیر شیخ طوسی، قمی).

According to these Twelver Shiite traditions, the "perfection of religion" and "completion of blessing" in this verse are thus said to refer to the establishment of spiritual authority (walāyah/wilāyah or imāmah) in the line of 'Alī (Qm, Ṭū)

۱۱. بعضی از روایات شیعه، هم بیان پیامبر صلی الله علیه و آله را راجع به علی علیه السلام و هم آیه فوق را به جای غدیر خم در زمان برگشت به سوی مدینه، مربوط به زمان ادای خطبه وداع پیامبر صلی الله علیه و آله در عرفه می دانند.

Some Shiite traditions, however, place both the Prophet's statement regarding 'Alī and this verse at the time of the Prophet's Farewell Sermon at 'Arafah, rather than at the site of Ghadīr Khumm on the return trip to Madinah

۱۲. اکمال دین و تکمیل نعمت ممکن است به روز پیروزی مسلمانان بر بت پرستان و بت پرستی و بر منع قاطعانه آن‌ها از برگزاری حج اشاره داشته باشد (تفاسیر زمخشری، طبری).

The "perfection of religion" and "completion of blessing" may also refer to the victory over the idolaters and idolatry and their decisive banishment from the pilgrimage (Ṭ, Z)

۵. نقد و بررسی

نقد یکم: بررسی منابع مورد استفاده

در تفسیر آیه سوم سوره مائده که صدر و ذیل آن مربوط به بیان تحریم گوشت‌های حرام است، آیه اکمال نام فراز میانی آیه است. کتاب «تفسیر قرآن شناخت»، در مجموع به ۲۷ منبع اشاره کرده است، ولی فقط شش تفسیر از آن مربوط به فراز وسط (آیه اکمال) است، مفسران قرطبی، طبری، واحدی، طوسی، قمی و زمخشری. در ارتباط با ۲۱ مورد مربوط به صدر و ذیل آیه، در برابر ۶ مورد آیه اکمال نکات ذیل قابل توجه است:

۱. سیزده مورد از تفسیر «الجامع لأحكام القرآن»، محمد بن احمد قرطبی که کتاب «تفسیر

قرآن‌شناخت»، با علامت اختصاری Q به آن اشاره کرده است. تفسیر فوق یک تفسیر فقهی از اهل سنت از آیات قرآن محسوب می‌شود. مناسب‌تر استفاده از یک تفسیر آیات الاحکام شیعی نیز بود.

۲. نه مورد از تفسیر «جامع البیان فی تفسیر القرآن»، محمد بن جریر طبری است که با حرف اختصاری T به آن اشاره شده است. تفسیر فوق یک تفسیر عمدتاً روایی از اهل سنت است، اگرچه حاوی مطالب مفیدی نیز است.

۳. یک مورد «اسباب نزول القرآن»، علی بن احمد واحدی است که با حرف اختصاری W به آن اشاره شده است. درحالی‌که به دلیل محتوای آیه اکمال در آیه سوم مانده، بسیار مناسب بود که از یک کتاب سبب نزول اهل بیت علیهم‌السلام نیز به علت حساسیت بحث ولایت استفاده می‌شد.

۴. یک مورد تفسیر «الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل و عیون الأقاویل فی وجوه التأویل»، محمود بن عمر زمخشری است که با حرف اختصاری Z به آن اشاره شده است. جای استفاده بیشتر از تفسیر کشاف بود.

۵. دو مورد تفسیر «التبیان فی تفسیر القرآن»، محمد بن حسن طوسی است که با دو حرف اختصاری B به آن اشاره شده است. این تفسیر از تفاسیر مهم شیعه محسوب می‌گردد که مورد استفاده مناسب قرار نگرفته است.

۶. یک مورد «تفسیر القمی»، علی بن ابراهیم قمی است که با دو حرف اختصاری Qm به آن اشاره شده است. استفاده از این تفسیر مناسب است، ولی جا داشت، مطالب بیشتری از این تفسیر استفاده می‌شد؛ و مناسب بود که در بحث حساس فوق از تفسیر «مجمع البیان»، طبرسی و «المیزان»، علامه طباطبائی که در فهرست منابع این کتاب وجود دارد، مورد استفاده قرار می‌گرفت. افزون بر این سزاوار بود که «تفسیر تسنیم»، جوادی آملی را نیز به دلیل جامعیت محتوایی آن، به فهرست منابع اضافه می‌گشت و در بحث آیه اکمال مورد بهره‌برداری قرار می‌گرفت.

نقد دوم: نادیده گرفتن بسیاری از تفاسیر شیعه

کتاب «تفسیر قرآن‌شناخت» در مقدمه بیان کرده است که ۴۱ تفسیر را برای تفسیر مورد ارجاع قرار داده است. در ارتباط با آیه اکمال، بعضی از مفسران موجود در فهرست ۴۱ گانه تفسیر مورد نظر مؤلفان این کتاب‌ها مطالب بسیار فراوان و مهمی دارند که کتاب «تفسیر قرآن‌شناخت»، اشاره‌ای به آن‌ها نکرده است. برای نمونه «المیزان»، علامه طباطبائی و «تفسیر نمونه»، مکارم شیرازی، هر یک صفحات متعددی، در ذیل آیه اکمال بحث کرده‌اند و جوانب مختلف تفسیری آیه و شبهات بسیاری را طرح و

پاسخ گفت‌اند. جای تمامی مطالب علمی در «تفسیر قرآن‌شناخت» خالی است. به‌خصوص اینکه ذکر نکردن آن مباحث، باعث عدم فهم صحیح از آیه می‌گردد.

نقد سوم: ملاک اختیار ۴۱ تفسیر

با توجه به اینکه در لیست تفاسیر ۴۱ مورد، تفاسیری با درجه ارجاع (Citation) - که امروزه، ارجاع علمی، یکی از عوامل بسیار مهم اعتبار سنجی علمی آثار است) کمتر اشاره شده است، ولی تفسیر گران‌سنگی مانند «تفسیر تسنیم» که از جایگاه بسیار بالایی برخوردار است، مورد استفاده قرار نگرفته است. از این‌رو به‌طور طبیعی این سؤال در ذهن‌ها مطرح می‌گردد که «تفسیر تسنیم»، آیت‌الله جوادی آملی که هم‌اکنون بیش از ۵۰ جلد آن به چاپ رسیده است؛ چرا در لیست منابع قرار نگرفته است. طبعاً مصنف محترم به اتقان و جامعیت این تفسیر توجه داشته است. تفسیر تسنیم از اتقان، جامعیت و جایگاه بالایی برخوردار است که ناظر بر تفاسیر قبل از خودش است؛ و در ذیل آیه اكمال، مباحث مفصل ارزشمندی دارد. عدم وجود تفسیر فوق و تفاسیر جدید مهم دیگری از شیعه و اهل سنت، سبب محرومیت علمی این اثر است. از این‌رو جای پرسش این است که ملاک اختیار آن ۴۱ تفسیر چیست؟

نقد چهارم: عدم رعایت اعتدال میان منابع شیعه و اهل سنت

از بیست هفت مورد منابع ذکر شده در کتاب «تفسیر قرآن‌شناخت» در ارتباط با آیه سوم سوره مائده، فقط سه مورد مربوط به منابع شیعه می‌شود. چنانکه در منابع چهل‌ویک‌گانه کتاب هم فقط شش مورد مربوط به منابع شیعی است. بحث شیعه و اهل سنت مورد نظر نیست؛ ولی طبق وعده خود مصنف در مقدمه کتاب بر اساس، روش اعتدال و انصاف، اقتضای استفاده از منابع به‌صورت مساوی می‌رود. آیا استفاده شش منبع شیعی در مقابل سی و پنج منبع اهل سنت، ملاک کمیت مسلمانان بوده است که نسبت استفاده از منابع این‌گونه نتیجه داده است. البته اگر بخواهیم با مبنای صحیح بحث کنیم، باید ملاک را حقیقت گرفت؛ و طبق حقیقت، نسبت سنجی انجام داد که فعلاً محل بحث نیست. در مجموع نسبت به کار گرفته شده در منابع و همچنین عدم ذکر مطالب اساسی در تفسیر آیه اكمال، تلویحاً و زنه مکتب اهل بیت علیهم‌السلام را نمی‌شناساند. در نتیجه به خطا در ذهن خواننده القاء می‌کند که شیعه کتاب‌های تفسیری بسیار اندکی دارد. همچنین مطالب هدایت‌گرایانه به مکتب اهل بیت علیهم‌السلام مورد توجه قرار نگرفته است. در واقع نظر شیعه به حاشیه رفته است.

نقد پنجم: زمان نزول آیه اکمال

مصنف در آغاز بحث، در رابطه با آیه اکمال می‌نویسد: «طبق نظر اکثریت مفسران، آیه مذکور در عرفات در زمان حجة الوداع نازل شده است» (بند اول).

نقد: این لفظ اکثریت قید لازم ندارد؟ آیا اکثریت مفسران شیعه، چنین قائل‌اند؟ قریب به اتفاق علمای اهل بیت (علیهم‌السلام) چنین اعتقادی ندارند. بلکه اگر مصنف گرامی می‌فرمودند اکثریت مفسران اهل سنت، اشکالی وارد نبود و واژه اکثریت را در بند ششم با استناد به تفسیر قرطبی و تفسیر طبری مورد تأکید قرار می‌دهد. حال آنکه استناد به تفسیر فقهی برای این امر مناسب نیست؛ و ثانیاً طبری فقط دیدگاه اهل سنت را بیان کرده است. از این رو این اکثریت عملاً حاوی قید اهل سنت است.

نقد ششم: ارجاع به تفسیرهای غیر مناسب

تفسیر قرطبی که نام اصلی آن «الجامع لإحكام القرآن و المبین لما تصمّنه من السُّنة و آی الفرقان» است، یک تفسیر فقهی است. از حیث علمی، ارجاع دادن به تفسیر فقهی در مسائل کلامی مناسب نیست. در بندهای یک و سه و شش از موارد بالا، مطالب غیر فقهی را از قرطبی آورده است، آیا مناسب نبود از کتب تفسیری دیگری استفاده می‌کرد.

نقد هفتم: لزوم اعتبار سنجی روایت تفسیر طبری

در بندهای متعدد بالا که با علامت اختصاری T مشخص شده است، طبق تعریف علائم اختصاری کتب تفسیر، مصنف از تفسیر طبری استفاده کرده است، در حالی که روایات تفسیر طبری از نگاه شیعه و هم افراد قابل توجهی از اهل سنت نیاز به اعتبار سنجی دارد.

نقد هشتم: عدم سازگاری اکمال با نزول آیات الاحکام دیگر، بعد از نزول آیه اکمال

مصنف در بند دوم می‌نویسد: «به همین دلیل و به دلیل ارجاع به اکمال و تتمیم دین، آیه فوق یکی از چندین آیه‌ای است که گمان می‌شود، در میان آخرین آیاتی است که پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) دریافت کرده است (آیات دیگر: بقره/۲۸۱؛ نساء/۱۷۶؛ توبه/۱۲۸-۱۲۹؛ نصر/۱-۳)».

نقد: مؤلف با پراتنزی که باز کرده است، معلوم می‌شود آیات دیگری بعد از آیه فوق نازل شده است؛ یعنی آیه فوق آخرین آیه نبوده است. با فرض قبول عدم ارتباط آیه با قیمومیت جامعه مسلمانان، چگونه با اکمال دین و تتمیم نعمت، سازگار است؟

نقد نهم: آمدن محتوای صدر و ذیل این آیه در آیات دیگر

مصنف در بند چهارم می‌نویسد: «تحریمی که در آیه فوق نسبت به بعضی از مواد غذایی آمده است، شبیه مواردی است که در آیات دیگر دیده می‌شود (بقره/ ۱۷۳؛ انعام/ ۱۸-۱۹-۴۵؛ نحل/ ۱۱۵)».

نقد: صدر و ذیل این آیه در سه آیه دیگر آمده است. این امر یک قرینه تفسیری است که آیات میانی نقش خاصی را ایفاء می‌کنند. تفسیر تسنیم به طور تفصیل بحث فوق را طرح کرده است؛ اما مصنف به صرف نقل تحریم در آیات دیگر بسنده کرده است.

نقد دهم: عدم ذکر کتاب معجم در فهرست منابع

مصنف در بند پنجم می‌نویسد: «فعل ذکی، از ریشه‌ای به معنای معطر، خوشمزه یا خالص اخذ شده است. بعضی قائل اند، ارتباط تذکیه و ذبح شرعی عبارت است از گوشت حیوان به سبب ذبح شرعی، برای خوردن معطر و مطبوع می‌گردد؛ زیرا با خروج خون از بدن حیوان، بدن حیوان به طور سریع خشک می‌شود؛ ممکن هم است که تذکیه مرتبط با ایده‌ای باشد که قائل است، گوشت حیوان به واسطه شرعی، حلال می‌شود.»

نقد: مصنف در فهرست منابع خود، از کتاب لغت راغب اصفهانی نام می‌برد، ولی در کشف معنای واژه تذکیه از آن استفاده نمی‌کند و برای کشف معنای تذکیه از تفسیر طبری استفاده می‌کند. مناسب بود، برای توضیح واژه «ذکیم» از کتاب مفردات الفاظ قرآن راغب استفاده می‌کرد. در صورتی که مطلب توضیح داده شده، از کتاب قرطبی و تفسیر طبری است، حال آنکه هیچ‌کدام کتاب واژه‌شناسی محسوب نمی‌گردند. در مفردات راغب آمده است: «وَحَقِيقَةُ التَّذْكِيَةِ إِخْرَاجُ الْحَرَارَةِ الْغَرِيْزِيَّةِ؛ حَقِيقَةُ التَّذْكِيَةِ: خَارِجُ حَرَارَتِ طَبِيعِيٍّ وَغَرِيْزِيٍّ مِنْ مَذْبُوحٍ اسْتِغْنَى عَنْهُ الرَّغَبُ الْإِسْفَهَانِيُّ، مَفْرَدَاتُ أَلْفَاظِ الْقُرْآنِ، ۱۴۱۲: ذیل ماده ذکا».

نقد یازدهم: بی‌دقتی در استناد

مصنف در بند ۸ می‌گوید: «بعضی قائل اند که بعد از امروز، هیچ قانون حقوقی یا آیینی نازل نگشت (زمخشری، شیخ طوسی، طبری)؛ اگرچه دیگران نزول آیات دیگر حقوقی را قائل هستند (قرطبی)»

نقد: کتاب التبیان شیخ طوسی را که به عنوان یکی از منابع این کتاب ذکر شده است، باید توجه می‌شد که شیخ طوسی در کتاب التبیان، قول مذکور را از قول عده‌ای نقل می‌کند، نه اینکه در مقام بیان

نظر خودش باشد. عبارت شیخ طوسی این گونه است:

«قال ابن عباس، و السدی و اکثر المفسرین إن معناه أكملت لكم فرائضی و حدودی و أمری و نهی و حلالی و حرامی بتزیلی ما أنزلت، و تیبانی ما بینت لكم، فلا زیادة فی ذلك، و لا نقصان منه بالمسوخ بعد هذا الیوم. و كان ذلك الیوم عام حجة الوداع قالوا: و لم ينزل بعد هذا علی النبی ﷺ شیء من الفرائض فی تحلیل شیء، و لا تحریمة.» (طوسی، التبیان فی تفسیر القرآن، بی تا: ۴۳۵/۳).

پس نمی توان قول مذکور را به شیخ طوسی نسبت داد.

نقد دوازدهم: نقل حدیث غدیر توسط بسیاری از اهل سنت

مصنف در بند ۹ می گوید: «طبق روایات اولیه تشیع، آیه فوق، در مکان غدیر خم در منطقه جحفه، جایی که پیامبر ﷺ و مابقی حجاج در زمان برگشت از حجة الوداع به مدینه، توقف داشتند، نازل گشته است. در این مکان، پیامبر ﷺ اعلام کرد: هر کس که من مولای اویم، پس علی مولای اوست. هم منابع اهل سنت و هم منابع شیعه، این حادثه را ضبط نموده اند، ولی این حادثه برای شیعه اهمیت ویژه ای دارد، چون گفتار پیامبر ﷺ را در این مناسبت، در بردارنده تعیین خلافت بلافضل معنوی و سیاسی علی بر جامعه مسلمان بعد از پیامبر می دانند؛ اما این تفسیر از آیه مورد پذیرش اهل سنت قرار نگرفت.»

نقد: نخست اینکه، شبهات و سؤالات بسیار زیادی در اینجا مطرح است که مصنف به هیچ یک اشاره ای نکرده است؛ دوم اینکه، پیامبر ﷺ قبل و بعد از بیان «من کنت مولاه فعلی مولاه»، عباراتی به کار می برد که قرائن تفسیر این عبارت است، از این رو مناسب بود به آن ها نیز اشاره می کرد و آن قرائن را به صورت مختصر ذکر می کرد؛ سوم اینکه مصنف می نویسد: این حادثه برای شیعه اهمیت ویژه ای دارد، این عبارت مفهوم عادلانه ای را به مخاطب القاء نمی کند. همین قدر القاء می کند که هر گروهی مطلبی برایشان مهم است، برای شیعه نیز این حادثه مهم است. این بیان یک حقیقت صحیح در مورد نظر شیعه نیست؛ چهارم اینکه عبارت مصنف که می نویسد لکن این تفسیر از آیه مورد پذیرش اهل سنت پذیرفته نگشت، باید گفت: تفسیر مذکور مورد پذیرش عده ای از اهل سنت و منابع آن ها، قرار گرفته است. مانند:

۱. در تفسیر الدرالمثور از ابی هریره و ابی سعید خدری نقل شده که: وقتی رسول خدا ﷺ علی ﷺ را به امامت در روز غدیر نصب کرد و او را به ولایت خواند «من کنت مولاه فعلی مولاه»، جبرئیل با این آیه نازل شد: «و أخرج ابن مردويه و ابن عساکر بسند ضعیف عن أبی سعید

الخدري قال لما نصب رسول الله صلى الله عليه وسلم عليا يوم غدیر خم فنادی له بالولاية هبط جبريل عليه بهذه الآية اليوم اكملت لكم دينكم.» (و أخرج ابن مردويه و الخطيب و ابن عساکر بسند ضعيف عن أبي هريرة قال لما كان يوم غدیر خم و هو يوم ثمانی عشر من ذی الحجة قال النبی صلى الله عليه وسلم من كنت مولاہ فعلى مولاہ فانزل الله اليوم اكملت لكم دينكم» (سيوطی، الدر المنثور، ۱۴۰۴ هـ ق: ۲۵۹/۲).

۲. در کتاب شواهد التنزيل از ابو هريره و ابو سعيد خدری و ابن عباس روايت شده كه اين آيه مربوط به علي عليه السلام است. چنانكه گفته شده است، وقتي اين آيه نازل شد. «أَخْبَرَنَا الْحَاكِمُ الْوَالِدِيُّ، عَنْ أَبِي حَفْصِ بْنِ شَاهِينَ قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ النَّيِّرِيُّ الْبُرْزُلِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ سَعْدِ الرَّقِيِّ قَالَ: حَدَّثَنَا ضَمْرَةُ بْنُ رَبِيعَةَ عَنِ ابْنِ شَوْذَبٍ، عَنْ مَطَرِ الْوَرَّاقِ، عَنْ شَهْرِ بْنِ حَوْشَبٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: مَنْ صَامَ يَوْمَ ثَمَانِيَةِ عَشْرٍ مِنْ ذِي الْحِجَّةِ كَتَبَ اللَّهُ لَهُ صِيَامَ سِتِّينَ شَهْرًا، وَ هُوَ يَوْمُ غَدِيرِ حُمٍّ لَمَّا أَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ ص بِيَدِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ فَقَالَ: مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلِيَ مَوْلَاهُ. فَقَالَ لَهُ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ: بَخَّ بَخَّ لَكَ يَا ابْنَ أَبِي طَالِبٍ.» پیامبر ﷺ فرمود: الله اكبر كه دين كامل شد و نعمت به نهايت رسيد و پروردگار به رسالت من و به ولايت علي عليه السلام بعد از من نعمت را به نهايت رضائت داد. سپس دست اميرالمومنين علي عليه السلام را بلند نمود و فرمود: من كنت مولاہ فعلى مولاہ. در اين هنگام عمر گفت: آفرين بر تو ای پسر ابی طالب، در حالی روز بر تو گذشت كه مولاى من و مولاى هر زن و مرد مومن هستی.» (حسكاني، شواهد التنزيل، ۱۴۱۱ هـ ق: ۱، ۲۰۰/۱ - ۲۰۸).

۳. در مناقب خوارزمي به اين مطلب تصريح شده و شرح آن را با واقعه غدیر آورده است: «حدثني عبد الله بن إسحاق البغوي، حدثني الحسن بن عليل العنزي، حدثنا محمد بن عبد الرحمن الذراع، حدثنا قيس بن حفص، حدثني علي بن الحسن، ابو الحسن العبدی، عن أبي هارون العبدی، عن أبي سعيد الخدری: ان النبی ﷺ يوم دعا الناس الى غدیر خم، امر بما كان تحت الشجرة من الشوك فقم و ذلك يوم الخميس، ثم دعا الناس الى علي فأخذ بضعه فرفعها حتى نظر الناس الى بياض ابطه، ثم لم يتفرقا حتى نزلت آية اليوم اكملت لكم دينكم و اتممت عليكم نعمتي و رضيت لكم الإسلام ديناً قال رسول الله ﷺ: اللهم اكبر على اكمال الدين، و اتمام النعمة، و رضی الرب برسالاتي، و الولاية لعلي، ثم قال: اللهم وال من والاه، و عاد من عاداه، و انصر من نصره، و اخذل من خذله» (خوارزمي، المناقب، ۱۴۱۱: ۱۳۵).

۴. همچنین جمع زیادی از علماء اهل سنت این آیه را در رابطه با روز غدیر ذکر کرده اند كه از جمله

آن‌ها محمد بن جریر طبری است. برخی از ایشان از قرن چهارم تا قرن دهم در ذیل آمده است: «اقول: و انّ رواة حدیث نزول هذه الآیة المبارکة فی یوم الغدیر - من کبار الائمة و الحفاظ الأعلام من العامة - کثیرون جدّاً، نذکر هنا بعضهم: ابو جعفر محمد بن جریر الطبری، المتوفی سنة ۳۱۰، ابوالحسن علی بن عمر الدارقطنی، ابوحفص ابن شاهین، ابو عبدالله الحاکم النیسابوری، ابوبکر ابن مردویه الاصفهانی، ابونعیم الاصفهانی، ابوبکر احمد بن الحسین البیهقی، ابوبکر الخطیب البغدادی، ابوالحسین ابن النقیور، ابوسعید السجستانی، ابوالحسن ابو المغازلی الواسطی، ابوالقاسم الحاکم الحسکانی، الحسن بن احمد الحداد الاصفهانی، ابوبکر ابن المزرفی، ابوالحسن ابن قبیس، ابوالقاسم ابن السمرقندی، ابوالفتح النطنزی، ابومنصور شهردار بن شیرویه الدیلمی، الموفق بن احمد المکی الخوارزمی، ابوالقاسم ابن عساکر الدمشقی، ابوحامد سعد الدین الصالحانی، ابوالمظفر سبط ابن الجوزی، عبدالرزاق الرسعنی، شیخ الاسلام الحموینی الجوینی، عمادالدین ابن کثیر الدمشقی و جلال الدین سیوطی» (میلانی، شرح منهاج الکرامه فی معرفة الامامة، ۱۴۲۸: ۳/۳۵۶-۳۵۷).

نقد سیزدهم: چرا فقط سرپرستی معنوی

مصنف در بند ۱۰ می‌گوید: «بر طبق روایات شیعه دوازده‌امامی، اکمال دین و تتمیم نعمت، در آیه مذکور به هدف تثبیت سرپرستی معنوی (ولایت یا امامت) در تبار علی علیه السلام بیان گشته است (تفاسیر شیخ طوسی، قمی)»

نقد: چرا فقط سرپرستی معنوی؟ و چرا استناد به تفسیر قمی و تفسیر شیخ طوسی؟ هر دو مفسر مراد آیه را به معنای سرپرستی سیاسی و معنوی هر دو می‌دانند.

نقد چهاردهم: قائلان نزول آیه اکمال در روز عرفه

مصنف در بند یازدهم می‌گوید: «بعض روایات شیعه، گفتار پیامبر صلی الله علیه و آله را هم ناظر به علی و هم آیه فوق را به جای غدیر خم در زمان برگشت به سوی مدینه، مربوط به زمان ادای خطبه وداع پیامبر صلی الله علیه و آله در عرفه می‌دانند.»

نقد: قائلان از علمای شیعه که آیه را ناظر به روز عرفه، آن قدر قلیل اند که کالعدم محسوب می‌گردند. افزون بر این روایاتی در منابع شیعی وجود دارند که (مانند روایات اهل سنت)، نزول این آیه را در روز عرفه؛ اما شأن نزول آن را مسئله ولایت می‌دانند: «ثم نزلت الولاية و إنما أتاه ذلك في يوم الجمعة بعرفة» (کلینی، الکافی، ۱۴۰۷: ۱/۲۹۱)

نقد پانزدهم: پاسخ شبهات در تفاسیر شیعه

مصنف در بند دوازدهم می‌گوید: «اکمال دین و تتمیم نعمت، ممکن است به روز پیروزی مسلمانان بر بت پرستان و بت پرستی و بر منع قاطعانه آن‌ها از برگزاری حج برگردد (تفاسیر زمخشری، شیخ طوسی)».

نقد: علمای شیعه جواب این شبهه را به صورت علمی و قاطع بیان کرده‌اند. برای نمونه، تفسیر المیزان در ذیل آیه می‌فرماید:

«این احتمال نیز درست نیست؛ زیرا آیه شریفه دلالت به اکمال دین دارد و ما می‌دانیم که بعد از فتح مکه دین خدا کامل و نعمتش تمام نشده بود، چون فتح مکه در سال هشتم هجرت اتفاق افتاد و بسیاری از واجبات دینی اسلام بعد از این سال نازل شد و بسیاری از حلال‌ها و حرام‌ها بین فتح مکه و بین درگذشت رسول خدا ﷺ تشریح گردید.» (طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ۱۳۷۴: ۲۷۴/۵).

نقد شانزدهم: مباحث جدید دانش تفسیر

در این تفسیر از مباحث جدید تفسیری که غالب مفسران معاصر از آن سخن گفته‌اند، مانند زبان‌شناسی، جوّ و فضای نزول، هرمنوتیک، پدیدارشناسی مورد اشاره قرار نگرفته است.

نقد هفدهم: شرایط مفسر

برای نگارش تفسیر، مفسر باید دارای شروطی باشد، آیا چقدر از این شروط در مؤلفان کتاب «تفسیر قرآن‌شناخت» محرز است. شروطی مانند: آگاهی از علم لغت و اشتقاق؛ وجوه و نظایر؛ شأن و سبب نزول؛ ناسخ و منسوخ؛ معانی و بیان؛ مبانی و قواعد و روش‌های تفسیری و ...

۶. نکات پایانی

نکته یکم:

تفسیر انجام شده از آیه می‌توانست از ساختار، روش، و انسجام بهتری برخوردار باشد که امید است در ویرایش بعدی از هر حیث از ارتقای قابل توجهی برخوردار شود. لکن ضمن احترام به گروه مؤلفان، مناسب است در نسخه بعدی از متخصصان تفسیر نیز به طور استفاده کنند.

نکته دوم

ممکن است در مقابل نقدهای انجام شده، جواب‌های مختلفی داده شود. یک از جواب‌ها احتمالاً

عبارت باشد از اگر مطالبی بر اساس این نقدها و نقدهای دیگر اضافه گردند، حجم کتاب بسیار گسترده می‌شود، و حال آنکه قصد بر حجم بسیار گسترده نبوده است. در جواب این شبهه مناسب است گفته شود که:

اولاً: در کتاب «تفسیر قرآن‌شناخت»، ترجمه آیات قرآن دو بار آمده است. یک‌بار در اول هر سوره، و یک‌بار ذیل تفسیر هر آیه و همچنین زمان تفسیر هر آیه، مجدداً ترجمه آورده شده است. در حالی که وقتی تفسیر هر آیه، ترجمه‌اش می‌آید، دیگر آوردن ترجمه مجموع سوره در اول سوره لازم نیست؛ و با حذف این ترجمه مجموعاً حدود پانصد تا شش صد صفحه آزاد می‌شود تا بتوان تفسیر و توضیحات بیشتری را اضافه کرد.

ثانیاً: در بسیاری از موارد با یک سطر ارجاع مناسب، راهنمایی لازم برای یافتن مطلب انجام می‌شود و نیازی به بسط کلام نیست تا حجم کتاب مضاعف گردد. فرضاً در مورد نزول آیه در روز غدیر به کتاب «المراجعات» و «الغدیر» یا دیگر کتب معتبر فریقین راهنمایی کرد و برای اینکه عدالت در بیان مطالب مراعات شود، در مورد دیگران هم به کتب مورد نظرشان راهنمایی شوند.

کتاب الغدیر در موضوع غدیر در قرآن، سنت، ادبیات، تاریخ است. به باور علامه امینی، این عنوان برای این کتاب بدین معناست که اگر کسی منکر حدیث غدیر و امور وابسته به آن شود، در واقع منکر قرآن، سنت، ادبیات، تاریخ و مجمع علمی شعر عرب شده است؛ چراکه نویسنده مدعی خود را با اسناد متقن از تمامی این سه منبع، به اثبات رسانده است. کتاب در ۱۱ جلد به زبان عربی به نگارش درآمده است اول نام ۱۱۰ تن از صحابه پیامبر و ۸۴ تن از تابعان روایت‌کننده واقعه غدیر را گردآورده است. استاد عبدالفتاح عبدالمقصود مصری می‌نویسد: علامه امینی، ابتدا از قرآن، سپس از حدیث هدایت می‌طلبد. استفاده از منابع اهل سنت، یکی از ویژگی‌های مهم الغدیر است، مانند استناد به کتاب‌ها، منابع و متن‌های اصلی و معتبر اهل سنت هم چون صحاح سه‌گانه که مورد بدون هیچ‌کس خدشه‌ای می‌پذیرند. معرفی چنین کتاب با ارزشی یا مانند آن حجمی از کتاب تفسیر نمی‌گیرد، ولی کتاب از جایگاه هدایتی بالایی برخوردار خواهد شد.

نتیجه

کتاب «تفسیر قرآن‌شناخت» ضمن داشتن محاسن و مزایایی قابل توجه، دارای ملاحظات نیز است. در مجموع به شش مزیت کتاب «تفسیر قرآن‌شناخت» و هفده نقد در تفسیر آیه اکمال مطرح

گشت. نمونه‌ای از نقدهای تفسیر آیه اکمال از کتاب مذکور عبارت‌اند از: عدم تعادل در ذکر منابع شیعه و اهل سنت؛ عدم ذکر بسیاری از بیانات لازم در جهت هدایتگری خوانندگان که در تفاسیر بزرگان مفسران شیعه بیان شده است؛ عدم ذکر ملاک انتخاب تفاسیر مرجع؛ ارجاعات نامناسب؛ عدم رعایت اعتبارسنجی روایات کتاب تفسیر طبری؛ عدم صحت انتساب اقوال به یک شخص؛ نقل حدیث غدیر خم از طریق اهل سنت و عدم التزام به لزوم واجد بودن مفسر به شروط متعدده.

منابع

۱. قرآن کریم، ترجمه: مکارم شیرازی، ناصر، دارالقرآن الکریم، (دفتر مطالعات و تاریخ معارف اسلامی)، قم: ۱۳۷۳ ش.
۲. ابن عاشور، محمد بن طاهر، التحریر و التنویر، مؤسسة التاریخ العربی، بیروت: ۱۴۲۰ ه. ق.
۳. جوادی آملی، عبدالله، تفسیر تسنیم، اسراء، قم: ۱۳۸۷.
۴. حسکانی، عبیدالله بن عبدالله، شواهد التنزیل لقواعد التفضیل، وزارة الثقافة و الإرشاد الإسلامی، مؤسسة الطبع و النشر، تهران: ۱۴۱۱ ه. ق.
۵. حسینی میلانی، علی، شرح منهج الکرامة فی معرفة الامامة و الرد علی منهج السنة لابن التیمیة، مرکز الحقائق الإسلامیة، قم: ۱۴۲۸ ه. ق.
۶. خوارزمی، موفق بن احمد، المناقب، جماعة المدرسین فی الحوزة العلمیة بقم، مؤسسه النشر الإسلامی، قم: ۱۴۱۱ ه. ق.
۷. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات ألفاظ القرآن، دار القلم، بیروت: ۱۴۱۲ ه. ق.
۸. زمخشری، محمود بن عمر، الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل و عیون الأقاویل فی وجوه التأویل، دار الکتب العربی، بیروت: چاپ سوم، ۱۴۰۷ ه. ق.
۹. سیوطی، جلال الدین، الدرالمشور، کتابخانه آیه الله مرعشی نجفی، قم: ۱۴۰۴ ه. ق.
۱۰. طباطبایی، محمدحسین، ترجمه المیزان، مؤسسه انتشارات اسلامی، قم: چاپ پنجم، ۱۳۷۴.
۱۱. طبری، محمد بن جریر، جامع البیان فی تفسیر القرآن، دار المعرفة، بیروت: ۱۴۱۲ ه. ق.
۱۲. طوسی، محمد بن حسن، التبیان فی تفسیر القرآن، دار إحياء التراث العربی، بیروت: بی تا.
۱۳. قرطبی، محمد بن احمد، الجامع لأحكام القرآن، ناصر خسرو، تهران: ۱۳۶۴ ه. ش.
۱۴. قمی، علی بن ابراهیم، تفسیر القمی، دار الکتب، قم: چاپ سوم، ۱۳۶۳ ه. ش.
۱۵. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، دار الکتب الإسلامیة، تهران: چاپ چهارم، ۱۴۰۷ ه. ق.
۱۶. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، دار الکتب الإسلامیة، تهران: ۱۳۷۱ ه. ش.
۱۷. واحدی، علی بن احمد، اسباب نزول القرآن (واحدی)، دار الکتب العلمیة، منشورات محمد علی بیضون، بیروت: ۱۴۱۱ ه. ق.
۱۸. سایت دانشگاه هالی کراس <https://www.holycross.edu>

۱۹. سایت دانشگاه نیویورک ابوظبی (NYU Abu Dhabi)

۲۰. سایت دانشگاه جورج میسون <https://gmu.academia.edu>

۲۱. سایت حدیث نت <http://hadith.net/en/post/۵۰۱۵۳/joseph-lumbard>

۲۲. سایت دانشگاه حمد بن خلیفه کشور قطر - [https://www.hbku.edu.qa/en/staff/dr-](https://www.hbku.edu.qa/en/staff/dr-joseph-lumbard) (joseph-lumbard)

۲۳. سایت دانشگاه کارلتون <https://carleton-ca.academia.edu/MohammedRustom>

۲۴. سایت محمد رُستُم <https://www.mohammedrustom.com>

ReSources

۱. The Holy Quran

۲. Ibn Ashour, Muhammad Tahir, Tafsir al-Tahrir wa al-Tanwir al-Ma'rof bi Tafirs Ibn Ashour [The Exegesis of Distinguishing and Enlightenment Famous by Tafsir of Ibn Ashour], Muassasah al-Tarikh al-Arabi, Beirut, ۱۴۲۰ AH, ۱st Edition.
۳. Akhtab al-Khwarazm, Mowaffaq bin Ahmad, Al-Manaqib [The Virtues], Jami'ah al-Modarresin fi al-Hawza al-Ilmiyyah bi Qom, Muassasah al-Nashr al-Islami, Qom, ۱۴۱۱ AH.
۴. Javadi Amoli, Abdullah, Tafsir [Exegesis of] Tasnim, Esra', [still publishing and not completed yet].
۵. Hosseini Milani, Ali, Minhaj al-Karamah fi Marefah al-Imamah wa al-Radd ala Minhaj al-Sunnah li Ibn Taymiyyah [A Explanation of the Minhaj al-Karamah Concerning Imamate and the Rejection of Minhaj al-Sunnah of Ibn al-Taymiyyah], Markaz al-Haqaiq al-Islamiyyah, Qom, ۱۴۲۸ AH.
۶. Raghbi Esfahani, Hossein bin Muhammad, Mufradat Alfaz al-Quran [Dictionary of Quranic Words], Dar al-Qalam, Beirut, ۱۴۱۲ AH., ۱st Edition
۷. Zamakhshari, Mahmood bin Umar, Al-Kashshaf an Haqaiq Ghawamidh al-Tanzil wa Uyun al-Aqawil fi Wujuh al-Ta'wil [Discovering the Realities of the Ambiguities of the Revelation and the Origins of the Viewpoints Concerning Aspects of Interpretation], Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut, ۱۴۰۷ AH., ۳rd Edition,
۸. Haskani, Obeidullah bin Abdullah, Shawahid al-Tanzil li Qawaid al-Tafsil [Evidences of the Revelatoin for the the Rules of Explanation], Ministry of Culture and Islamic Guidance, Printing and Publishing Center, Tehran, ۱۴۱۱ AH., ۱st Eedition.
۹. Suyuti, Jalaluddin, Al-Dur al-Manthur [The Scattered Pearl], Qom, Ayatullah Mara'shi Najafi Library, ۱۴۰۴ AH.
۱۰. Tabatabai, Muhammad Hossein, Al-Mizan fi Tafsir al-Quran, Muassasah al-A'lami lil Matbua't, Beirut, ۱۳۹۰ AH., ۲nd Edition.

۱۱. Tabari, Muhammad bin Jarir, Jami al-Bayan fi Tafsir al-Quran [A Comprehensive Statement in the Interpretation of the Quran], Beirut: Dar al-Ma'rifah, ۱۴۱۲ AH., ۱st Edition.
۱۲. Tusi, Muhammad bin Hassan, Al-Tibyan fi Tafsir al-Quran [A Clarification Concerning the Interpretation of Quran], Dar Al-Ihya Al-Turath Al-Arabi, Beirut, ۱st Edition.
۱۳. Qurtubi, Muhammad bin Ahmad, Al-Jami' li Ahkam al-Quran [A Comprehensive Work for the Rules of the Quran], Nasser Khosrow, Tehran, ۱۹۸۵, ۱st Edition.
۱۴. Qomi, Ali bin Ibrahim, Tafsir al-Qomi, Dar al-Kitab, Qom, ۱۹۸۴, ۳rd Edition.
۱۵. Kuleini, Muhammad bin Ya`qub, Al-Kafi, Dar al-Kutub al-Islamiyyah, Tehran, ۱۴۰۷ AH, ۴th Edition.
۱۶. Makarem Shirazi, Nasser, Tafsir Nemooneh, Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah Publications, Tehran, ۱۹۹۲, ۱st Edition.
۱۷. Wahidi, Ali bin Ahmad, Asbab Nozol al-Quran [The Causes of the Revelation of the Qur'an] (Wahidi), Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Munshurat Muhammad Ali Bayzun, Beirut, ۱۴۱۱ AH., ۱st Edition
۱۸. Amazon
۱۹. University of Holy Cross: www.holycross.edu
۲۰. New York University Abu Dhabi: www.nyuad.nyu.edu
۲۱. George Mason University: www.gmu.academia.edu
۲۲. Hadith Net: www.hadith.net/en/post/۵۰۱۵۳/joseph-lumbard
۲۳. Hamad Bin Khalifa University (HBKU): www.hbku.edu.qa/en/staff/dr-joseph-lumbard
۲۴. Carleton University: www.carleton-ca.academia.edu/MohammedRustom
۲۵. Mohammed Rustom: www.mohammedrustom.com